

Ruth Hoffmann

Stasi-kinderen

Karakter Uitgevers B.V.

Inhoud

Inleiding	7
Gehoorzamen	11
Analyse: onderdrukking in dienst van de vrede – het systeem	32
Ontwaken	38
Analyse: gesloten maatschappij – de medewerkers van het hoofdkwartier	64
Opgeven	70
Analyse: gedisciplineerd – de bewaakte bewakers	86
Verraden	92
Analyse: bovengemiddelde salarissen en privileges	129
Erkennen	132
Analyse: Koude Oorlog – het geheime mannen- genootschap Stasi	149
Twijfel	152
Analyse: collega's onder elkaar – Stasi-wijken	172

Weerstand bieden	175
Functioneren	198
Analyse: niets is privé – liefde en relaties bij het MfS	211
Zoeken	216
Verdringen	249
Analyse: een helder hoofd en schone handen – het zelfbeeld van de tsjekisten	259
Vluchten	262
Leven	278
Noten	298
Literatuur	305
Woord van dank	311

Inleiding

Eigenlijk zou het een reportage worden met de naam *De kinderen van de Frankfurter Allee*. Plaats waar het zich afspeelt: het Oost-Berlijn van de jaren zeventig en tachtig. Ik had Jörg Richert leren kennen, een maatschappelijk werker die in dit deel van Berlijn-Lichtenberg was opgegroeid. Hij vertelde me dat in zijn klas bijna uitsluitend kinderen hadden gezeten wier ouders tot de nomenclatuur van de DDR hadden behoord: partijfunctionarissen, diplomaten, officieren van de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Hij had een heel andere achtergrond. Zijn vader en moeder maakten er allebei geen geheim van dat ze afwijzend tegenover het systeem stonden. Het grensde daarom bijna aan een wonder dat ze in 1973 een woning in een van de chique flatgebouwen aan de Frankfurter Allee kregen. De wijk was in opdracht van het MfS, het ministerie voor Staatsveiligheid, gebouwd omdat hier, in de onmiddellijke nabijheid van het hoofdkwartier, een groot deel van de werknemers ondergebracht moest worden.

Ik was geïnteresseerd in het naast elkaar bestaan van deze zo tegenstrijdige werelden, en ik interviewde een aantal voormalige klasgenoten van Jörg. De eerste vier – een man en drie vrouwen – kwamen uit Stasi-gezinnen. Hun vaders, en van twee ook de moeders, waren werknemers van het MfS geweest. Hoe meer ik te weten kwam over wat deze kinderen meegemaakt hadden, des te duidelijker werd het me dat dit mijn eigenlijke thema was. Dus ging ik op zoek naar meer gesprekspartners.

Het was moeilijk om ze te vinden. Het brandmerk Stasi dragen nu eenmaal ook degenen die niet zelf voor dit werk gekozen hebben en er alleen via hun ouders – meestal de vaders – mee in aanraking zijn gekomen. Ze werden medeschuldig bevonden. Ook drieëntwintig jaar na de val van de Muur.

Maar terwijl voormalige werknemers van het MfS tijdens congressen en discussiebijeenkomsten of in documentaires zelfbewust hun visie op het verleden gaven, zwegen hun dochters en zonen. In overeenstemming daarmee is er weinig materiaal over hen. Geen boeken, geen sociologische of psychologische onderzoeken, niet eens een forum op internet.

Ondanks de vele films, boeken en rapporten die er in de loop der tijd over de staatsveiligheid zijn verschenen, is het beeld zeldzaam eendimensionaal. De Stasi is het monsterachtige en uiteindelijk nog steeds ondoorzichtige systeem waardoor een heel volk werd bewaakt en geterroriseerd, alsmede het netwerk van spionnen dat in alle lagen van de DDR-maatschappij aanwezig was. Degenen die daarachter stonden, die in opdracht van het MfS dag in dag uit hun werk deden – in het hoofdkwartier in Berlijn of een van de vele districts- en wijkbesturen – blijven daarachter verborgen, net als hun privéleven.

Toch waren deze werknemers de eigenlijke spelers, en niet de IM's oftewel burgerinformanten, op wie de interesse van de buitenwereld zich nog steeds richt. Zij waren degenen die een direct dienstverband en bevelcultuur met de Stasi hadden, waarvoor ze een levenslang geldige eed hadden afgelegd. Ze genoten veel privileges en kregen een salaris dat ruim boven het DDR-gemiddelde lag, maar waren tegelijkertijd gebonden aan een waslijst van regels en voorschriften die ook het privédeel van hun leven bepaalden en hun hele omgeving raakten.

Het was belangrijk op wie hun dochters verliefd werden, van welke voetbalclub hun zonen fan waren en of hun echtgenote brieven aan haar tante in München schreef. Elke afwijking van de socialistische norm werd in de dossiers vermeld. De kleinste

overtreding kon al leiden tot onaangename ondervragingen door de disciplinaire afdeling. Een zoon die naar het Westen wilde of een dochter die zich in kerkelijke kringen ophield kon het einde van de carrière betekenen. De talloze dienstvoorschriften, de regelmatig opgestelde beoordelingen van de werknemers van het hoofdkwartier, alsmede citaten uit de dossiers van de ouders en soms ook van de kinderen getuigen van de hardheid en onverbiddelijkheid van het systeem, dat geen rekening hield met familiebanden.

De in veel – en natuurlijk ook in West-Duitse – gezinnen gebruikelijke meningsverschillen over gedrag, kleding, vrienden, vriendinnen en muziek stonden in het Stasi-universum altijd onder existentiële druk en waren daarom veel meer dan een conflict tussen de generaties. Wie bij de centrale van het MfS werkte, was gedwongen om zijn eigen gezin in het gareel te houden of het in elk geval zo te laten lijken. De druk die daardoor op alle betrokkenen lag, moet enorm geweest zijn. Door de verhalen van de inmiddels volwassen kinderen rijst dat vermoeden, door de personeelsdossiers van de ouders wordt het zichtbaar.

De kinderen en hun belevenissen vormen het middelpunt van dit boek. Om echter ook het door het MfS bepaalde leven van de ouders te belichten wordt in korte analyses uitgelegd aan welk dictaat ze zich met hun eedgebonden verplichting hadden onderworpen.

Ik heb meer dan twintig mensen geïnterviewd. De verhalen van in totaal dertien kinderen zijn opgenomen in dit boek, vijf daarvan zijn anoniem. Frank Dohrmann, Martin Kramer, Stefan Herbrich, Silke Ziegler en Anna Warnke zijn gefingeerde namen. Hun verhalen werpen een fel licht op een wereld die alleen degenen die het zelf hebben meegemaakt kunnen beoordelen. Ze tonen aan dat het typische Stasi-gezin en het typische Stasi-kind niet bestonden. Er waren vaders die zich niet aan het contactverbod met hun staatsgevaarlijke dochters hielden en de nadelen die dit opleverde voor lief namen, maar ook vaders die de instructies

volgden en met hen braken. Er waren zonen die de druk niet aankonden en dochters die tot ver in hun volwassen leven en lang na de val van de Muur volgens de regels van hun ouders leefden. Er waren kinderen die plotseling met de spionageactiviteiten van hun vader geconfronteerd werden, waardoor hun leven van de ene dag op de andere een dramatische wending nam. En er waren jongeren die zich uitputten in hun strijd tegen het systeem en hun vaders en moeders, die ze zo nooit gewild hadden.

De kinderen van destijds zijn allang volwassen, hebben zelf kinderen en kleinkinderen. Het systeem dat hun ouders ooit dienden is al meer dan twintig jaar geschiedenis. Maar de gevolgen van de schendingen van de intiemste familierelaties werken tot vandaag door.

Gehoorzamen

Berlijn, 1972. Een speelterrein op een open plek veroorzaakt door een bomkrater, omgeven door grijsbruine muren. Als je je hoofd ver in je nek legt, kun je vanaf de zandbak een stukje hemel zien, maar ook dat is grijs en somber in Frank Dohrmanns vroegste herinneringen. Net als de straten eromheen, die door de hoge gebouwen op dreigende ravijnen lijken. Elke ochtend brengt zijn moeder hem naar de crèche, oneindig ver weg van zijn huis en alles wat vertrouwd is en bescherming kan bieden. Als ze hem 's avonds ophaalt, in een elegant mantelpakje en met opgestoken haar, is hij uitgeput van al het huilen.

Het is moeilijk om gelijke tred met haar te houden. Ze loopt snel en vastbesloten: *tak, tak, tak*, klinken haar hooggehakte schoenen op de stoep. Frank vindt haar mooi en wil niets liever dan dat ze zich bukt, naar hem glimlacht en met haar hand over zijn hoofd of zijn wang streelt. Ze blijft echter afwijzend en stil.

Het gezin Dohrmann woont in een achterhuis in Friedrichshain. Er valt nauwelijks daglicht in de krappe eenkamerwoning, zo dicht staan de gebouwen op elkaar. De woning is vochtig en wordt ondanks de kachel nooit echt warm. Gelukkig wonen zijn grootouders maar een paar straten verderop. Frank is blij als hij naar hen toe mag. Hij houdt van de gezelligheid van de grote banken, de buffetkast met de glanzende ruitjes, de gehaakte kleedjes op de leuning, met de stervormige gaten waarin je je vinger kunt steken. En hij houdt van opa Heinrich, die als leermeester

in een metaalfabriek werkt. Hij is een kleine, stille man aan wiens handen het levenslange zwoegen af te zien is. Liefkozingen worden niet gegeven, maar hij straalt warmte en genegenheid uit, iets wat Frank niet van zijn ouders kent.

Bij zijn vader en moeder voelt het op de een of andere manier anders aan. Wat dat 'anders' is, zal Frank als volwassene pas kunnen benoemen. Decennia later. De angst voor zijn ouders zal al snel zijn leven bepalen. Nu voelt hij alleen nog hun kilte. En ergens heel diep in zijn buik een langzaam ontkiemend wantrouwen.

De vader van Frank, Ernst Dohrmann, werkt bij het ministerie voor Staatsveiligheid van de DDR, hoofdafdeling VI: Grenscontrole en Toerisme. Op de luchthaven Berlijn-Schönefeld controleert hij de paspoorten van degenen die aankomen en vertrekken. In het begin vond hij het moeilijk om te wennen aan de strenge gedragsregels van de nieuwe werkgever. Gedurende de eerste maanden is hij al meerdere keren uitgenodigd voor een gesprek. Na twee jaar dienstverband werd er zelfs over ontslag gesproken. Het hoofd van de grenspost waarschuwde dat kameraad Dohrmann een onzekerheidsfactor vormde. Door zijn mentaliteit was twijfel ontstaan of hij een waardevolle werknemer van het orgaan kon worden. In zijn dossier staat het volgende verslag: 'Op de luchthaven heeft hij lichtgelovig contact gemaakt met een Bulgaarse burger die regelmatig West-Berlijnse reisgroepen begeleidt. Bovendien heeft hij bij DDR-burgers weliswaar contacten met het Westen vastgesteld, maar hij beschouwt dat als algemeen gebruikelijk. Daarnaast heeft hij geen waardevolle informatie voor ons orgaan verzameld.'

Vanuit het standpunt van de Stasi was de vaste relatie met zijn vriendin uiterst dubieus: 'In de woning van haar ouders wordt regelmatig naar de westerse televisie gekeken. Kameraad Dohrmann wierp tegen dat hij van mening is dat hij in deze woning te gast is en daarom geen standpunt kan innemen. Daardoor wordt hij voortdurend geconfronteerd met de invloeden van de

westerse televisie. Afgezien van het feit dat dat al reden genoeg is om de relatie met zijn vriendin in heroverweging te nemen, schikt hij zich ook in de talloze westerse contacten die het gezin onderhoudt. Hoewel hij weet dat hij de kaderafdeling op de hoogte moet stellen van zijn contacten, is hij van mening dat hij zelf kan inschatten wanneer het juiste tijdstip daarvoor gekomen is. Hieruit wordt duidelijk dat hij de veiligheidskwesties op een arrogante manier minacht.’

De dreigementen hadden effect. Een halfjaar later bevestigt zijn superieur hoeveel moeite Ernst Dohrmann heeft gedaan om zijn verkeerde instelling te verbeteren. Hij mocht blijven. Zijn gedrag moest echter worden geconsolideerd door een systematische en doelbewuste opvoeding. Ernst Dohrmann, die inmiddels getrouwd was, beloofde zijn leven te beteren. Sindsdien deed hij zijn best, maar de actieve westerse verbindingen van de schoonouders – de vader van zijn vrouw had een zus in Keulen en zelfs een broer in Canada die de familie regelmatig bezocht – beperkten volgens de Stasi zijn ambitie in ernstige mate.

Gedurende zijn hele diensttijd zal Dohrmann zich daar telkens weer voor moeten verantwoorden en verklaren dat hij zelf geen contact met dit deel van zijn aangetrouwde familieleden heeft. In de zomer van 1971 meldt hij dan ook gewetensvol het bezoek van de oom uit Canada: ‘Mijn echtgenote heeft ’s avonds een bezoek aan haar ouders gebracht en is bij het verlaten van de woning het bezoek uit het Westen tegengekomen. Ik was daar niet bij en er heeft alleen een begroeting plaatsgevonden.’ Na deze melding werden meteen maatregelen genomen. Kameraad Dohrmann wordt gedurende het verblijf van de Canadees in de DDR met echtgenote en kind in het recreatiegebied van hoofdafdeling VI ondergebracht. De quarantaine van de familie duurt veertien dagen.

Dat is echter niet voldoende. In het volgende verslag wordt gemeld dat kameraad Dohrmann systematisch invloed op zijn schoonouders uitoefent om hun westerse contacten te verbreken.

De afdeling wilde echter niet afwachten of hem dat ging lukken. Voor alle zekerheid wordt de eenendertigjarige Dohrmann overgeplaatst naar de afdeling Dienstvervoer, op grond van kaderpolitieke problemen met betrekking tot verwantschap in de tweede graad in het kapitalistische buitenland. Hij beschouwt het als een straf, en dat is het uiteindelijk ook.

Desondanks wijst het MfS hem in de zomer van 1973 eindelijk de langverwachte nieuwe woning toe. De Dohrmanns verhuizen naar een flatgebouw aan de Frankfurter Allee. In de tweekamerwoning met de smalle gang ruikt het nog naar verf en tapijtlijm, de flat is net opgeleverd. De omgeving is nog een groot, onoverzichtelijk bouwterrein. De Stasi laat hier, in de onmiddellijke nabijheid van het hoofdkwartier, het zogenaamde dienstobject Lichtenberg – systeembouwflats met elf en dertien verdiepingen – voor zijn werknemers bouwen. Ook in de naburige straten heeft het MfS de afgelopen jaren steeds meer woningen overgenomen. Voor de vierjarige Frank is de wijk één groot, avontuurlijk speelterrein. Met zijn nieuwe rode step verkent hij het terrein, hobbelt over opengebroken straten, langs bouwputten en bergen puin, en kijkt urenlang naar de met modderkorsten bedekte graafmachines die funderingen uitgraven.

De nieuwe woning is vergeleken met de oude bijna luxueus, de moderne inrichting met centrale verwarming, tapijt en ligbad niet vanzelfsprekend voor DDR-begrippen. Voor individuele vormgeving laat de gestandaardiseerde plattegrond van de systeembouw echter weinig ruimte. En zo bieden de woningen maar al te vaak hetzelfde beeld: in de zitkamer de gebruikelijke kastenwand van donker kunstfineer, daarbij een gestoffeerde zithoek met in hoogte verstelbare salontafel en een eettafel bij het doorgeefluik naar de keuken. Alles doelmatig, plaatsbesparend en zonder tierelantijnen, precies zoals de populaire *Wohnraumfibel* – Handboek voor woonruimtes – aanbeveelt: 'De woning moet in eerste instantie het verloop van ons dagelijkse leven die-

nen en een maximum aan doelmatigheid en rationele ruimteverdeling met een maximum aan werkbesparing en behaaglijkheid combineren.¹

Soms gaat Ernst Dohrmann bij zijn zoontje zitten als die op het zitkamertapijt met autootjes speelt. Frank geniet van die zeldzame momenten van aandacht, maar weet ook hoe breekbaar ze zijn. Als zijn vader vindt dat hij niet netjes speelt, te wild of te weinig geconcentreerd is, wordt hij woedend en is het spel meteen afgelopen. Bij elke kinderlijke onoplettendheid krijgt Frank minutenlange donderpreken te verduren, die hij met een gebogen hoofd aanhoort. Tijdens het spelen probeert hij de gezichtsuitdrukking van zijn vader in het oog te houden. Hij weet dat het te laat is als de welwillende glimlach verdwijnt. Hij moet de voortekenen al eerder opmerken.

Buiten in het park vergeet Frank soms dat hij op zijn hoede moet zijn. Het is zo fijn om met zijn vader te ravotten en hem te horen lachen. Frank wil gewoon niet ophouden als zijn vader 'Stop!' zegt. 'Nog even, papa,' bedelt hij, hoewel hij weet dat het geen nut heeft, dat de kleine man met het spaarzame zwarte haar geen ongehoorzaamheid duldt en al helemaal niet van hem. Toch kan hij de verleiding niet weerstaan. Hij klimt nog een keer op de glijbaan, rent opnieuw met een zigzagbeweging over het gras, tot zijn vader uiteindelijk zijn bovenarm stevig vastpakt. 'Kun je niet luisteren? Ik heb gezegd dat je moet stoppen!'

Goed gedrag en waakzaamheid, Frank weet waar het op aankomt. Zo stil mogelijk, braaf en gezeglijk zijn, dan gaat het meestal goed. Maar dan wordt hij op een dag tijdens zijn middagdutje op de kleuterschool wakker in een nat bed. Hij heeft in zijn broek geplast en het blijft niet bij die ene keer. Zijn ouders worden ingelicht. Ze geven de leerkracht de schuld en staan erop dat Frank naar een andere groep gaat. Als dat niet helpt, richten Marion en Ernst Dohrmann hun woede en schaamte op hun zoon. 'Het is een schande!' krijgt hij telkens weer te horen. 'Je bent bijna vijf en je gedraagt je als een baby!'

De rit van Berlijn naar het plaatsje Rathen in het nationale park Sächsische Schweiz duurt ruim vier uur. De Dohrmanns hebben twee weken vakantie en zijn al vroeg in hun volgepakte Trabant vertrokken. Door de naar beneden gedraaide ramen waait de zomerochtendlucht naar binnen. Frank zit achterin, naast de mand met reisproviand, en rekt zijn hals om geen automerk te missen. Hij kent ze bijna allemaal, auto's zijn gewoon fantastisch. En vandaag is zijn vader helemaal niet geïrriteerd als hij hem met vragen bestookt. Het lijkt bijna alsof hij het leuk vindt om hem iets uit te leggen. Zijn ouders lijken met elke kilometer waarmee ze zich van Berlijn verwijderen meer te ontspannen. Als ze 's middags in Rathen arriveren is de sfeer relaxter dan die in lange tijd is geweest.

Het gezin neemt zijn intrek in een grote jugendstilvilla aan de rand van het plaatsje, een vakantiehuis van het MfS. Voor het gebouw ruisen dikke beuken, daarachter beginnen de velden die bloeien en zoemen en geuren. Frank is verbaasd. Hij heeft nog nooit zo'n mooie plek gezien. Voor het eerst in zijn leven krijgt hij een eigen kamer en 's avonds mag hij met zijn ouders naar de eetzaal, waar serveersters met witte schorten het eten serveren. Zijn vader bestelt bier voor zichzelf en zijn vrouw, Frank krijgt priklimonade met een rietje. Hij mag langer opblijven en voelt zich heel volwassen.

Overdag maken de Dohrmanns uitstapjes en wandelingen in de omgeving. Ze bezoeken de vesting Königstein, steken de Elbe over met een kabelpont en klimmen naar het beroemde bastion. Frank rent vooruit; hij krijgt steken in zijn zij maar merkt dat nauwelijks omdat hij zo betoverd is door de omgeving. Paden vol wortels kronkelen door het groene halfdonker van het ravijn, de paden zijn glibberig van mossen en korstmossen. Soms wordt het pad breder en biedt het uitzicht op enorme rotsblokken die eruitzien alsof ze daarnet uit de hemel zijn gevallen, een andere keer wordt het smal, en Frank krijgt kippenvel op zijn blote armen door de muffe, vochtige kilte die de rotswanden uitstralen. Het contrast met het grauwe Berlijn en de steriele netheid van de

ouderlijke woning kan niet groter zijn. Hier wil ik blijven, denkt Frank. Hier, hier, hier.

Op een ochtend merkt hij als hij wakker wordt geschrokken dat zijn pyjama weer eens nat is. Zijn hart klopt in zijn keel. Is het geluk nu voorbij? Wordt hij uitgescheiden of krijgt hij een draai om zijn oren? Of wordt alles weer goed, gewoon zomaar. Misschien mopperen papa en mama alleen een beetje en gaan ze daarna samen een ijsje eten.

Maar dan ziet hij de harde trek op het gezicht van zijn moeder en hij weet dat zijn hoop niet in vervulling gaat. Terwijl hij nog in bed zit krijgt hij al een preek. Het ontbijt vindt plaats in een ijzige sfeer. Frank krijgt nauwelijks iets naar binnen. Daarna loopt hij de trap op, terug naar zijn kamer. De deur gaat dicht en hij hoort de wegstervende voetstappen van zijn vader.

Door het kleine raampje schijnt de zon op Franks gezicht, dat nat is van snot en tranen. Buiten begint een nieuwe zomerdag, maar hij mag daar niet bij zijn. Hij gaat op zijn bed liggen, trekt zijn knieën onder zijn kin en maakt zich zo klein mogelijk. Al het mooie is voorgoed voorbij, dat weet hij zeker. De harmonie is verstoord en dat is zijn schuld.

De volgende dag probeert hij extra lief te zijn. Hij zorgt ervoor dat hij zijn broek niet vies maakt en dat hij niet knoeit tijdens het eten. Hij mag geen nieuwe aanleiding voor mopperen geven! Zijn ouders moeten merken dat hij alles goed wil maken. Tot zijn opluchting beginnen ze niet meer over de kwestie, en tijdens de volgende wandeling stelt zijn vader zelfs voor om samen met hem het moeilijkere pad langs een steile helling te nemen. Als Frank wegglijdt is hij bang dat hij weer iets verkeerd gedaan heeft, en hij kijkt bezorgd naar zijn vader. Maar die blijft staan, lacht zelfs een beetje, trekt zijn riem uit zijn broek, haalt hem door een lus aan Franks broeksband en trekt zijn zoon stap voor stap mee naar boven.

Drie dagen later zijn ze op de terugweg naar Berlijn. Frank is verdrietig, het afscheid valt hem zwaar. Zou hij de rotsen en

ravijnen, het bos en de geurende velden ooit terugzien? En zullen ze ooit weer zo'n fijne tijd met zijn drieën hebben, waarin hij niet alles verpest?

Inderdaad zal het thema bedplassen de relatie tussen ouders en kind vanaf dat moment beheersen. Het gebeurt niet elke nacht, maar toch telkens weer. Zijn moeder reageert elke keer alsof het een persoonlijke belediging is, voor zijn vader is het een kwestie van ontbrekende discipline: 'Je wilt gewoon niet,' is een verwijt dat Frank vaak te horen krijgt. Zijn eigen zoon blijkt een zwakkeling te zijn. Wat ontzettend pijnlijk!

Bij de Stasi waakt tweede luitenant Dohrmann inmiddels over de visumaanvragen voor reizigers naar de DDR. Het behoort tot zijn taken om informatie over de aanvragers en hun motieven in te winnen. Zijn afdeling, hoofdafdeling VI, is in zeer korte tijd uitgegroeid tot de operatieve sector met de meeste werknemers binnen het MfS, wat een reactie is op de onlangs door bondskanselier Willy Brandt verkondigde ontspanningspolitiek. Door de nieuwe afspraken is het reizigersverkeer van West naar Oost enorm gegroeid, en daarmee het gevaar dat 'politiek-negatieve personen' en het liberale gedachtegoed in de DDR terechtkomen. Of dat DDR-burgers in de kofferbak van West-Duitse personenauto's naar de BRD proberen te komen.

Ernst Dohrmann wordt ontslagen van zijn tussentijdse activiteiten als rijinstructeur. Volgens zijn beoordeling heeft hij onvoldoende pedagogische vaardigheden in de omgang met mensen: 'Vooral kameraden die het opleidingstraject volgen om het rijbewijs te bemachtigen hebben telkens weer hun beklag gedaan over zijn overwegend cynische en arrogante houding. Verder bezit Dohrmann echter een positieve instelling ten opzichte van de partij, de regering en het orgaan zelf. Hij bestudeert de actuele documenten van de partij zelfstandig en grondig en is een voorbeeld bij het uitvoeren van besluiten van het partijcongres. Daarnaast heeft hij een positieve invloed op zijn echtgenote en

schoonouders, waardoor de contacten met het Westen steeds verder beperkt worden.'

Berlijn-Hohenschönhausen, meer dan twintig jaar na de val van de Muur. Martin Kramer staat met zijn twaalfjarige zoon Lukas voor het gebouw waarin hij als kind heeft gewoond. 'Daarboven, op de derde verdieping, dat raam daar, dat was mijn kamer. De gevel was toen bruin, niet zo mooi wit, maar netjes en schoon was het hier toen ook al,' zegt hij terwijl hij naar de tot zijn enkels reikende buxushaag wijst die langs de rand van het gazon voor de toegangsdeur staat. 'En dat is de boom waarin de sleutel hing. Daar heb ik je over verteld, weet je nog?' Lukas knikt. Hij kent het verhaal goed. Voor hem is het een episode uit een ver verleden, voor Martin opnieuw een deprimerende herinnering aan zijn jeugd.

'Welke tak was het?' wil Lukas weten. Hij kijkt met samengeknepen ogen naar de kruin van de linde, die een paar meter uitsteekt boven het gebouw van vijf verdiepingen met huurwoningen. Martin haalt zijn schouders op. 'In elk geval was het zo hoog dat niemand erbij kon.'

De gebeurtenis speelt zich af in het begin van de jaren zeventig op een zaterdag in de herfst. Martin is zes en gaat sinds een paar weken naar school. Zijn moeder vindt het een beetje vroeg, maar zijn vader zegt: 'Hoe eerder die jongen aan de ernst van het leven went, des te beter is het.' Dat Martin per se zijn beer wil meenemen, vindt hij kinderachtig. Maar zijn moeder houdt voet bij stuk, en de beer gaat mee. 'Ik was eigenlijk nog te klein, daar had mijn moeder gelijk in,' zegt Martin. 'Ik leefde destijds nog helemaal in mijn kinderwereld vol dieren en sprookjesfiguren en ik begreep op school helemaal niet wat ze van me wilden.'

Op deze dag gaat Martin daarom op een bepaald moment gewoon naar huis. Hij treuzelt een beetje en gooit de huissleutel, die aan een lang lint hangt, in de lucht. Af en toe blijft hij staan, gooit

hem zo hoog als hij kan en vangt hem twee stappen later weer op. De sleutel komt steeds hoger, een keer telt Martin zelfs drie stappen voordat de sleutel met het lint weer naar beneden komt. Eén keer nog, vlak voor de deur, en dan... blijft de sleutel in een boom hangen. Onbereikbaar hoog.

Martin begint zich onbehaaglijk te voelen. Zijn eerste impuls is weglopen, gewoon ergens naartoe. Op z'n minst een keer rond het blok. Maar stel dat de sleutel in de tussentijd naar beneden valt en iemand hem meeneemt? Martin verzamelt stokken en stenen en probeert de tak te raken, maar hij komt niet eens in de buurt. Het helpt niets, hij moet thuis aanbellen.

Zijn ouders zijn allebei thuis. Martin draait er een tijdje omheen voordat hij vertelt wat er is gebeurd. Zijn vader aarzelt niet lang, geeft hem een draai om zijn oren en duwt hem de kinderkamer in. 'Daar blijf je voorlopig. En spelen op de binnenplaats kun je de eerstkomende tijd uit je hoofd zetten.'

Martin staat op zijn tenen bij het raam en kijkt voorzichtig naar buiten, waar de te hulp geroepen medebewoners proberen de sleutel uit de boom te krijgen. Het brok in zijn keel verdwijnt niet. Hij heeft het gevoel dat hij iets heel ergs gedaan heeft. Beneden brengt iemand een ladder. Mevrouw Koepke, hun buurvrouw, komt met een touw. Uiteindelijk gaan ze de tak zelfs met een zaag te lijf, maar het is allemaal vergeefs.

'Ik geloof dat het zo'n drama was omdat onze woning van het MfS was en de sleutel niet zomaar nagemaakt kon worden. Waarschijnlijk hangt hij nog steeds in de boom,' zegt de volwassen Martin met een glimlach. De kleine Martin met huisarrest kan absoluut niet lachen. Hij schaamt zich en zweert in stilte dat hij vanaf nu altijd lief zal zijn. Het gevoel opgesloten te zijn en voortdurend geobserveerd te worden zal hem tot op volwassen leeftijd achtervolgen.

Zoals de meesten in de buurt werkt ook Martins vader Gerd Kramer voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst; zijn moeder is lerares op een basisschool. 'Stadje', noemen de oorspronkelijke

bewoners van Hohenschön het gedeelte van de Stasi-medewerkers, zo'n gesloten indruk maakt het.

Gerd Kramer is een rijzende ster bij het MfS met een onberispelijk cv. Al in 1956 – als scholier in Leipzig van nog niet eens achttien – ronselt de Stasi hem als toekomstige werknemer en stuurt hem voor een tweejarige opleiding naar de hogeschool van het MfS in Potsdam-Eiche. Als 'bijzondere school met een gesloten karakter' dient het instituut in die tijd voor het voorbereiden van veelbelovende nieuwelingen en het middenkader op promoties naar hogere posities. Op het lesrooster staan onder andere basiskennis van het operatieve werk, ontwrictingswerkzaamheden, operatieve psychologie en strafprocesrecht.

Meteen na zijn examen wordt Gerd Kramer bij hoofdafdeling II geplaatst: Contra-inlichtingen. De afdeling die het meest overeenkomt met de eigenlijke kerntaak van de spionageactiviteiten van de Stasi, namelijk de strijd tegen vijanden. Die komen echter niet alleen van buiten. Volgens de door de minister van Staatsveiligheid Erich Mielke verdedigde leer van de politiek-ideologische diversie, de PID, is in principe elke DDR-burger, ook de meest loyale, potentieel gevoelig voor beïnvloeding door vijandige krachten. Om die reden is hoofdafdeling II niet alleen verantwoordelijk voor de operatieve bewerking van westerse geheime diensten, maar neemt deze ook deel aan het bestrijden van politiek andersdenkenden in eigen land, waarbij de invloed van het Westen volgens Stasi-logica in elke afwijkende houding zichtbaar is. De wereld is verdeeld in vriend en vijand, daartussen zit niets. Wie niet voor ons is, is tegen ons, zo luidt het hoofdbeginsel. En Gerd Kramer zit daar middenin.

'Ik beloof onder ede', staat er in de schriftelijk afgelegde verklaring van de twintigjarige, 'om met uiterste vastbeslotenheid de strijd tegen de vijanden van de Duitse Democratische Republiek aan te gaan en te leven volgens de grondbeginselen van de socialistische moraal en ethiek van een bewust socialistisch mens.'

Zoals alle nieuwe kaderleden krijgt ook Gerd Kramer tijd om zich aan te passen aan de gewoonten van het MfS en zich te vereenzelvigen met de denk- en gedragsregels. In de eindbeoordeling van de MfS-hogeschool staat een berisping: 'Hoewel kameraad Kramer volgens de partijlijnen discussieert, heeft hij zo nu en dan toch een afwijkende mening. De jongeman is dus nog niet volkomen loyaal.' En na anderhalf jaar dienst verklaart hoofdafdeling II dat hij zich meer moet bezighouden met het werven van nieuwe burgerinformanten: 'Daarvoor moet hij nog kennis in de omgang met mensen opdoen en bepaalde remmingen afleggen.'

Ook zijn privéleven blijft niet verborgen voor de nieuwe werkgever. Een jaar later wordt het volgende over de onderlutenant gemeld: 'Vanaf het moment dat kameraad Kramer zijn huidige verloofde heeft leren kennen, nemen zijn vaktechnische prestaties enigszins af. Deze relatie is waarschijnlijk ook de reden dat hij persoonlijke zaken tegenwoordig vaak op de voorgrond plaatst en niet altijd voldoende begrip opbrengt voor de hardheid die onze dienst verlangt. Qua karakter is hij gevoelsmatig nog niet helemaal ontwikkeld.'

Mettertijd ontwikkelt kameraad Kramer zich echter van een ijverige maar nog onervaren assistent-ambtenaar tot datgene wat er van hem verwacht wordt: een voorbeeldige tsjekist. Zo noemen de werknemers van de Stasi zich trots, in navolging van de Russische geheime politie Tsjeka, naar welk voorbeeld het MfS is opgericht. De 'tsjekistische persoonlijkheid' is volgens een interne definitie van het MfS samengesteld uit onvoorwaardelijke inzetbereidheid en onbaatzuchtigheid, hardheid, volhardendheid en moed. Als 'beslissende basis voor de gepassioneerde, onverzoenlijke strijd tegen de vijand' koesteren ze echter ook 'intense gevoelens van haat, afschuw, afkeer en onverbiddelijkheid'.²

Alle gedragsregels en het werk zelf moeten ertoe bijdragen de tsjekistische persoonlijkheid te vormen en bij te schaven. Bij Gerd Kramer werkt het concept. Al na vijf dienstjaren staat er in

de motivatie voor zijn promotie naar aanleiding van de twaalfde herdenkingsdag van de DDR in 1961 dat hij voortdurend probeert om nieuwe mensen voor samenwerking met het MfS aan te brengen. En weer een jaar en een promotie later: 'Kameraad Kramer is politiek betrouwbaar en partijgebonden. Hij is altijd bereid zich in te zetten en plaatst zijn persoonlijke belangen op de achtergrond.' De leider van de afdeling vult goedkeurend aan: 'Door het operationele werk is er een zekere verandering in zijn karakter opgetreden. Hij is in tegenstelling tot vroeger energiek en vechtlustig.'

Zijn ontwikkeling verloopt dus helemaal naar de zin van het MfS. De planning op lange termijn blijkt een goede keus. In 1963 staat in een voorstel voor zijn volgende promotie: 'De afgelopen tijd heeft hij er actief aan bijgedragen een serie gevaarlijke spionnen te liquideren. Bovendien is hij de hoofdverantwoordelijke voor de afhandeling van een belangrijk centraal operatief proces waardoor doorlopend arrestaties verricht worden.'

Als Martin acht jaar is, verhuist het gezin van Hohenschönhausen naar Lichtenberg aan de Frankfurter Allee. Gerd Kramer is inmiddels kapitein en plaatsvervangend afdelingshoofd van hoofdafdeling II. Martin komt in de derde klas van de polytechnische basisschool Hilde Coppi. Bijna al zijn klasgenoten zijn net als hij nieuw in de buurt, en als de leraar naar de beroepen van de ouders vraagt, antwoorden velen: 'Mijn vader werkt bij het MdL.' Ook Martin is thuis ingeprent om dat te zeggen. De afkorting staat voor ministerie van Binnenlandse Zaken en is een karakteristieke manier om het werken voor de Stasi te verhullen. Zo karakteristiek dat de meeste leerkrachten dat heel goed weten te interpreteren.

De mensen in de buurt zijn zich er eveneens van bewust dat hun burens meestal werknemers van het MfS zijn. De lange rij flatgebouwen waar de Kramers gaan wonen wordt het Stasi-blok genoemd, ook omdat ze in de onmiddellijke nabijheid van het